

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

פרשת וישלח: מבצע שושנה

בין מלחמת העצמאות למבצע סיני נרצחו יהודים רבים בפעולות טרור של מסתננים שבאו מתחומי יהודה, שומרון ועזה. בלילה של ה' בחשוון תשי"ד השליכו מסתננים ערבים רימון לבית משפחה ביהוד והרגו אִם ושני ילדיה. לאחר שני לילות, ערכו חיילי צה"ל פעולת תגמול ופשטו על הכפר קיביה והרגו 70 אזרחים. תוצאותיה של הפעולה גררו זעם רב בקהילה הבינלאומית, ואף בישראל היו כאלו שהסתייגו מפגיעה באזרחים חפים מפשע בטענה של 'טוהר הנשק' ואל לנו להיות כמדינות ערב הפוגעות בחפים מפשע.

האם אכן יש לגיטימציה הלכתית לפגיעה בחפים מפשע? האם נכון להגדיר, בשעת מלחמה, את האוכלוסייה האזרחית כחפה מפשע?

בפרשת השבוע מתואר חששו של יעקב אבינו לפני הפגישה עם עשיו: "וַיֵּרָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ, וַיֹּאמֶר רַשִׁי"2 שחששו היה שמא יהרוג את האנשים שהיו עם עשיו. את דבריו ביאר השפתי חכמים,3 שהכוונה היא לאנשים כאלו שהצטרפו לעשיו אך לא באו במטרה להרוג את יעקב, "ויעקב היה ירא שמא יהרוג אותם מכוח בלבול המלחמה". בהמשך הפרשה מתוארת פעילותם של שמעון ולוי בשכם, ואת תגובת אביהם יעקב:

וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁמֻעֹן וְלֵוִי אֶחָי דִּינָה אִשׁ חֲרָבָה וַיָּבֵאוּ עַל הָעִיר בֶּטָח וַיַּהֲרֹגוּ כָּל זָכָר... וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל שְׁמֻעֹן וְאֶל לֵוִי עֲכָרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישֵׁנִי בַּיָּשֵׁב הָאָרֶץ.4

מהי העילה וההצדקה ההלכתית של שמעון ולוי להרוג את כל אנשי העיר, הרי הם לא עשו להם מאומה, כפי שתמה הרמב"ן: "ורבים ישאלו, ואיך עשו בני יעקב הצדיקים המעשה הזה לשפוך דם נקי".5 הפרשנים מסבירים שהריגת אנשי העיר הייתה לגיטימית מבחינה הלכתית שכן הם היו שותפים בחטיפת דינה,6 או שהם התנגדו לפעולת שמעון ולוי ורצו להורגם.7 ויש מהפרשנים שטענו שאכן הריגתם לא הייתה מוצדקת מבחינה הלכתית, ולכן יעקב התנגד לפעילות זו.8

המכנה המשותף מביאורים אלו הוא, שאין עילה הלכתית להרוג חפים מפשע, שכן אנשי שכם היו חפים מפשע או שהם לא היו חפים מפשע ולכן ניתן היה להרוג אותם.

אולם, המהר"ל⁹ עורך הבחנה בין עימות אישי לבין מלחמה בין האומות. לדבריו, הריגת אנשי שכם הייתה במסגרת מלחמה בה עם נלחם בעם וניתנה האפשרות להרוג גם את הבלתי מעורבים, כלשונו:

היכי דעשו לישראל דבר, כגון זה שפרצו בהם לעשות להם נבלה, אף על גב דלא עשה רק אחד מהם, כיון דמכלל העם הוא, כיון שפרצו להם תחילה מותרים ליקח נקמתם מהם.

והכי נמי כל המלחמות שהם נמצאים... אף על גב דהיו הרבה שלא עשו, אין זה חילוק, כיון שהיו באותה אומה שעשה רע להם, מותרין לבוא עליהם למלחמה, וכן הם כל המלחמות.

הבחנה זו בין שעת מלחמה בה הותרה הריגת כל העם לשעת שלום מבוססת על שתי אמירות של חז"ל - במקום אחד נאמר שאין להרוג גוי,¹⁰ שכן מדובר על שעת שלום ואין כל הצדקה הלכתית להורגו, אך במקום אחר נאמר "הכשר

¹ בראשית (לב, ח).

² רש"י (בראשית לב, ח).

³ שפתי חכמים (בראשית לב, ח אות ח).

⁴ בראשית (לד, כה-ל).

⁵ רמב"ן (בראשית לד, יג).

⁶ רמב"ם (הלי מלכים פ"ט הי"ד); הרב יוסף אבן כספי (בראשית לד, כז); שו"ת חתם סופר (ח"ו סימן יד).

⁷ אור החיים (בראשית לד, כה).

⁸ רמב"ן (בראשית לד, יג); רש"י הירש (בראשית לד, כה).

⁹ מהר"ל (גור אריה בראשית לד, יג). ראו גם: העמק דבר (בראשית ט, ה; דברים כ, ח); אונים לתורה (בראשית לד, כה).

¹⁰ עבודה זרה (כו ע"א).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

שבגויים בשעת מלחמה הרוג".¹¹ הראיה שהובאה לכך שגם גוי כשר לוקח חלק במלחמה, היא מרדיפת המצרים אחרי בני ישראל "וַיִּקְחָ שֵׁשׁ מֵאוֹת רָכָב בָּחוּר וְכָל רָכָב מִצְרָיִם",¹² ומהיכן היה להם סוסים, הרי הם מתו במכת דבר? אלא מסביר המדרש¹³ שבמכת ברד התריע משה בפני המצרים להכניס את הבהמות שלהם הביתה כדי שלא ימותו, ואכן "הִיָּרָא אֶת דְּבַר ה' מַעֲבְדֵי פְרָעָה הֵנִיס אֶת עֲבָדָיו וְאֶת מִקְנֵהוּ אֶל הַבָּתִּים".¹⁴ נמצא א"כ שהירא את דבר ה' והכניס את בהמותיו הביתה, הוא היה לתקלה לישראל. מכאן אמר רבי שמעון "הכשר שבגויים בשעת מלחמה הרוג".¹⁵ דברי רבי שמעון הללו נפסקו להלכה ברמב"ם שהדגיש: "הגויים שאין בינינו ובינם מלחמה... אין מסבבים להן המיתה",¹⁶ אך כתבו הפוסקים¹⁷ שאם הייתה זו שעת מלחמה אז יש ליישם את דברי רבי שמעון "הכשר שבגויים בשעת מלחמה הרוג".

את הדברים הסביר הרב יצחק הרצוג¹⁸ לחברי תנועת הנוער 'עזרא' שלקחו חלק בלחימה בראשית ימי המדינה, בשנת תש"ח:

בשעת מלחמה המצב הוא אחר. והכוונה היא, שלא יחשבו האויבים שיהרגו יהודים סתם ללא נשק איתם וימלטו חופשי ואנחנו נהיה מוכרחים על פי מוסר תורתנו הקדושה להימנע משפיכת דמים כזו, זהו כבר עניין אחר שע"י כך שיראו שאנחנו משיבים להם כגמולם ייתכן שיימנעו ממעשים כאלה... ולא עוד אלא שההמון עצמו ישפיע עליהם לחדול מרציחות כאלה... ופעמים שיש מקום לחוש שגוי זה הנראה חף מפשע עלול לילך ולמסור על מציאות פלוגה עברית בעמדה ולהביא עליה שואה.

לאחר השואה הגיעו לארץ יהודים-פרטיזנים שביצעו פעולות הריגה בצבא הגרמני. אחד מהם שאל, האם נהגו כשורה כאשר מידי פעם הם היו הורגים חייל גרמני שלא עשה מאומה? התשובה שניתנה לו ע"י הרב הראשי לישראל הייתה: גם אם אותו חייל לא הצהיר במפורש שכוונתו להרוג, עצם השתייכותו לארגון שהציב לעצמו מטרה להשמיד את עם ישראל מתירה להורגו.¹⁹

בעת מלחמת לבנון הראשונה, נשאל הרב הראשי לישראל הרב אברהם שפירא,²⁰ "מה דינה של אוכלוסיית אויב אזרחית בעת מלחמה? האם יש מצד הדין היתר לפגוע בה על מנת למנוע פגיעה אפשרית בחיילי ישראל?" לדבריו: "כאשר נידרש וכאשר הסכנה גלויה לעין, אין מקום למדוד את מספר החיילים שלנו העלולים חלילה להיפגע כנגד מספר אזרחי האויב משונאי ישראל, שעלולים לשלם את מחיר המלחמה", שכן מדובר בעת מלחמה בה עם ישראל נלחם באומה שכנגדו.

נשוב לפעולת קיביה, או בשמה הרשמי 'מבצע שושנה', שהייתה פעולת תגמול בה הרגו חיילי צה"ל אזרחים רבים ועוררו תגובות נרחבות על הלגיטימיות של הפעולה בהריגת חפים מפשע. הרב שאול ישראל²¹ יצא להגנת המבצע ותוצאותיו מבחינה הלכתית. לדבריו במסגרת מלחמה אין כל איסור של פגיעה בנפש האויב ואין חובה לדקדק להבדיל בין דם לדם:

כל אסון ופגע שקורה לפרועים ולבעלי בריתם ולילדיהם, הם הם שערבים לזה, והם עוונם ישאו. ואין שום חובה להימנע מפעולות תגמול מחמת חשש שיפגעו בזה חפים מפשע כי לא אנו הגורמים, כי אם הם עצמם ואנחנו נקיים.

¹¹ מסכת סופרים (פס"ו ה"ז). ראו גם: תוספות (עבודה זרה כו ע"ב ד"ה ולא), בשם הירושלמי; רבינו בחיי (שמות יד, ז).

¹² שמות (יד, ז).

¹³ מכילתא (פרשת בשלח, מסכתא דויהי פרשה א).

¹⁴ שמות (ט, כ).

¹⁵ רש"י (שמות יד, ז).

¹⁶ רמב"ם (הל' רוצח ושמירת הנפש פ"ד ה"א). כן הוא בשו"ע (ח"מ סימן תכה סעיף ה; יו"ד סימן קנח סעיף א).

¹⁷ סמ"ע (ח"מ סימן תכה סעיף ה; ש"ך יו"ד סימן קנח ס"ק א).

¹⁸ פסקים וכתבים (אוי"ח ח"א סי' נב עמוד רלד-רלה).

¹⁹ הרב ישראל מאיר לאו (קובץ זכור לאברהם, תשנ"ד-תשנ"ה, עמוד תקס).

²⁰ (תחומין כרך ד עמוד 182).

²¹ עמוד הימיני (סימן טז).

רעיון בפרשה

נתנאל אוירבך

לעומת דברים אלו, טען הרב שלמה גורן²² שאמנם להריגת אנשי שכם הייתה לגיטימציה הלכתית, אך מכל-מקום מחמת הצדק והמוסר האנושי לא היה להם להרוג את אנשי העיר החפים מפשע. לדבריו, דברי רבי שמעון "הכשר שבגויים בשעת מלחמה הרוג", אינם הוראת היתר להריגת חפים מפשע בשעת מלחמה, אלא רק כאשר הגוי מסכן אותנו בעת המלחמה מותר להרוג אותו.

בכך מבחין הרב גורן בין שתי אמות מידה, כלשונו: "שכאשר דנים בחיי בני אדם קיימות שתי אמות מידה - של ההלכה קבועה ושל משנת חסידים", ואמנם שמעון ולוי נהגו על פי ההלכה, אך יעקב אביהם ציפה מהם לנהוג לפי "משנת חסידים שהיא אמת המוסר".

לדעתו, בתור הרב הראשי לצה"ל, יש להעמיד רף זה של 'משנת חסידים', של צדק ומוסר גם לנגד עיני צה"ל: על אף מצוות הלחימה... מצווים אנו לחוס גם על האויב שלא להרוג אפילו בשעת מלחמה, אלא בזמן שקיים הכרח להגנה עצמית לצורך כיבוש ולניצחון, ולא לפגוע באוכלוסייה בלתי לוחמת ובוודאי שאסור לפגוע בנשים וילדים שאינם משתתפים במלחמה.

אולם נראה שמוסר המלחמה משתנה עם הדורות והוא תלוי במנהגי האומות. לפיכך, אם מדינות העולם לא מבחינות בעת מלחמה בין אוכלוסייה אזרחית ללוחמים ומענישה את כולם בעונש קולקטיבי, אזי כך ראוי לנהוג גם במדינת ישראל,²³ כדברי הראי"ה קוק:²⁴

וענייני המלחמות, אי-אפשר היה כלל, בשעה שהשכנים כולם היו זאבי ערב ממש, שרק ישראל לא יילחם, שאז היו מתקבצים כולם ומכלים ח"ו את שאריתם. ואדרבא, היה מוכרח מאוד גם להפיל פחד על הפראים גם על ידי הנהגות אכזריות, רק עם צפייה להביא את האנושיות למה שהיא צריכה להיות, אבל לא לדחוק את השעה.

²² משיב מלחמה (ח"א סימן א).

²³ עמוד הימיני (סימן טז).

²⁴ אגרות הראיה (ח"א אגרת פט, עמוד ק).